

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО КОЛОРИТУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ Ю. СТАНИНЦЯ «ЮРА ЧОРНИЙ»)

У статті розглянуто природу, стилістичні функції літературно-художніх антропонімів та їх значення для створення національно-регіонального колориту. Предметом лінгвістичного аналізу стали власні назви у творах закарпатського письменника Ю. Станинця.

Ключові слова: діалектний варіант антропоніма, літературно-художній антропонім, стилістична значущість, національно-регіональний колорит.

Оксана Лавер. ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ АНТРОПОНИМЫ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКОГО РЕГИОНАЛЬНОГО КОЛОРИТА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ Ю. СТАНИНЦА «ЮРА ЧОРНИЙ»)

В статье рассмотрено природу, стилистические функции литературно-художественных антропонимов и их значение для формирования национально-регионального колорита. Предметом лингвистического анализа стали литературно-художественные наименования персонажей в произведениях закарпатского писателя Ю. Станинця.

Ключевые слова: диалектный вариант антропонима, литературно художественный антропоним, стилистическая значимость, национально-региональный колорит.

Oksana Laver. FICTION ANTHROPONYMS AS EXPRESSIVE MEANS OF UKRAINIAN LOCAL COLOURING (BASED ON THE WORK OF YURI STANYNETS «YURA CHORNYI»)

The article is devoted to the nature, stylistic functions of anthroponyms and their role in creating of the national and regional peculiarities. Proper names in the works of the Transcarpatian writer Y. Stanynets are the objective of the linguistic investigation.

Keywords: dialect variant of the anthroponym, fiction proper name, stylistic value, national and local peculiarities.

Власні назви у реальному мовленні мають широкий спектр діалектних варіантів. Використання діалектної лексики в літературних текстах, особливо діалектних варіантів власних назв, є засобом створення мовної картини певного регіону. У художньому тексті власна назва набуває численних конотацій, не просто ідентифікує, а «промовляє» до читача, увиразнює художній задум, стає мовно-естетичним знаком національної культури. Усе це стосується і діалектних онімів: письменник, мусить осмислити їх як цілісну систему, як живий організм, як невід'ємну частину національної мови.

Взаємодію літературної форми української мови та її діалектів ілюструє збірка вибраних творів закарпатського письменника Ю. Станинця «Червона йонатаночка». Після тривалого замовчування творча спадщина Ю. Станинця повертається, відроджується. Письменник відтворює історію, побут та духовне життя закарпатського села 30–40 років ХХ ст., репрезентує різноманітні регіональні варіанти власних назв осіб. Аналіз діалектних варіантів власних назв, їх характеристичний потенціал, етичне і естетичне значення у творах Ю. Станинця стало метою нашого дослідження.

Діалектна лексика і діалектні варіанти власних назв є невід'ємним атрибутом художніх творів, у яких зображується побут і культура мешканців різних куточків України. Західноукраїнські говірки майстерно стилізовано у творах І. Франка, В. Стефаніка, Г. Хоткевича, М. Коцюбинського, М. Влад, С. Пушика, Ф. Потушняка, В. Гренжі-Донського, Ю. Станинця, О. Маркуша, П. Міговка, А. М. Матіос та ін. Критерії функціонування діалектних ЛХА у художніх творах висвітлено у працях Л. О. Белея «Назви осіб у драмах І. Франка»,

«Антропоніми як один із засобів характеристики персонажів М. Коцюбинського», «Особливості вживання антропонімів у творах Ф. Потошняка», А. І. Вегеш «Літературно-художні антропоніми у творах Івана Чендея», Ю. О. Карпенка «Функції топонімічних назв у творах О. Ю. Кобилянської (До питання про топонімічну стилістику)», «Топоніміка художнього тексту (на матеріалі повісті О. Ю. Кобилянської «В неділю рано зілля копала...»)», О. В. Лавер «Антропонімікон у повістях Г. Хоткевича «Камінна душа» і «Довбуш» як образок до історії Гуцульщини», Т. В. Немировської «Власні назви у творчості М. М. Коцюбинського», Л. М. Полюги «Літературна антропонімія сатиричних і гумористичних творів І. Франка», О. Р. Сколоздри «Онімна та апелятивна номінація особи в малій прозі Івана Франка» та ін.

В українській художній літературі маємо чимало прикладів, коли саме ЛХА, особливо ЛХА-діалектизми, є найбільш важливим стилістичним засобом для творення національного колориту. Національно значущі ЛХА, як і специфічні етнографізми, під час перекладу художнього твору, щоб не спотворити національно-регіональний фон, лише транслітерують. Про вагу і значення національно значущих ЛХА Л. О. Белей зазначає: «Створення реалістичного антропонімікону твору, який якнайповніше репрезентував би певну націю чи регіон, передбачає не лише знання типових антропонімічних моделей, але й основних, специфічних законів певної мови чи діалекту. Недотримання національного чи регіонального критерію в доборі ЛХА може підірвати довіру до твору в цілому» [1, с. 28].

Закарпатські діалектні варіанти власних назв вмотивовано і художньо осмислено відтворені у творах багатьох письменників, зокрема і у творах Юрія Станинця. Ю. Станинець – надзвичайно багатогранна постать в історії культури закарпатського краю і в історії України. Н. Ребрик влучно називає Ю. Станинця «людиною з відкритим щирим серцем і християнською мораллю в нім, чоловіком впертої багаторічної праці і нелегкої письменницької долі» [6, с. 4].

У творах Ю. Станинця багато автобіографічного, герої його творів промовляють до читача також з відкритим щирим серцем, але пізнання християнської моралі в кожного персонажа, як і в кожній людині, відбувається індивідуально. По-особливому соціально-психологічна проблематика висвітлена у повісті «Юра Чорний». Твір вперше опубліковано у 1943 році. Автор розкриває поширену в той період тему про боротьбу за землю між братами. Однак паралельно письменник дуже детально і поступово розкриває внутрішній світ головного героя, тонко і майстерно відтворює вічну проблему людини – пізнання правди. Важливу роль у цьому творчому процесі зіграли власні назви, які стали мистецьким засобом у створенні психологічних епізодів, зокрема власна назва головного героя *Юра Чорний-Яремчук*.

Письменник прагнув показати образ закарпатського селянина, відобразити його життя, працю, важку, але натхненну, любов до праці.

Ім'я *Юрій* – стало знаковим для творів письменника, бо цим іменем названо багато саме головних героїв, наприклад, *Юра Попадинець* у «Червоній йонатаночці», *Юра Станчук* у романі «Сусіди». Очевидно, що ім'я *Юра* у художню прозу автора потрапило з родинного джерела: письменник – *Юрій*, псевдонім – *Юра Станчук*, дід письменника по матері – *Юрій Чейтеш-Кляпчук*, *Юра Кляпчук*. Одночасно Станинець як священник міг керуватися християнським календарем імен. Ім'я *Юрій* здавна належить до найбільш популярних серед українців: «Так, імена *Василь*, *Юрій*, *Давид*, *Олена* ще з князівських часів вважаються царськими іменами, бо серед святих з цим іменем були особи – непереможні воїни та мудрі державники» [3, с. 31].

Варіанти *Юр*, *Юра*, *Юрій*, *Юрко* вважаються основними, ім'я походить від Георгій, що в грецькій має значення «хлібороб» [3, с. 97, 132]. На Закарпатті ім'я *Юрій* станом на 1965 рік було одне з найбільш поширених [9, с. 49]. Саме ім'я стало основним засобом типізації колоритного регіонального образу.

П. Чучка стверджує, що прізвище *Яремчук* було поширене на Рахівщині, Тячівщині, Свалявщині з початку XVIII ст., утворене від імені *Яремка* або *Яремко* (похідних від *Ярема*) та суфікса -юк. П. Чучка також наводить коментарі про ім'я *Ярема* як про одне з найбільш популярних українських козацьких імен [10, с. 646].

Прізвище доповнює національно-регіональну характеристику героя, перегукується із Шевченковим *Ярема (сирота Ярема, сирота убогий)*, це свідчить і про вплив Кобзаря, і про трагічні паралелі селянської долі у різних куточках України. Вибір прізвища *Яремчук* для головного героя засвідчує прагнення письменника створити знакову власну назву у контексті загальноукраїнського літературно-художнього антропонімікону.

Звичайне, на перший погляд, прізвисько *Чорний* набуло під пером письменника глибокого змісту: «*Юру Яремчука* ніхто і ніколи не називав за його прізвиськом, ба, мабуть, крім нотаря та попа, в селі ніхто не знав, що він пишеється *Яремчуком*. Навіть учитель того не відав, бо пороги шкільні *Юрові* не пощастило оббивати. За життя був перехрещений на *Чорного* і до гробової ями ніс свій тяжкий хрест *Чорним*» [Ю.Ч., с. 91]. Прізвисько *Чорний* надане героєві не лише тому, він смуглявий і має чорне волосся. Назвати ЛХА *Чорний* інформаційно-оцінним, мабуть, замало, ЛХА *Чорний* стало мовним знаком, символом повісті.

Юра Яремчук з малих дитячих літ мав дуже складні стосунки з людьми, серед яких довелось народитися і вирости. Доля наділила його багатьма випробуваннями. Спочатку рідний батько відкріс сина, не признав новонароджене дитятко своїм: чорняве немовля у сім'ї білявих, як «жменя витіпаного льону», батьком сприймалося як «найдюк», «чисте циганча» [Ю.Ч., с. 92]. Щоб не бути у батька на очах, з семи років хлопчик мусів жити у чужих сім'ях, виконувати різну дрібну роботу за їжу і одяг. Прізвиськом *Юру* наділили хлопці, коли він був уже парубок, і назва до нього «прилипла». Молодий Яремчук на прізвисько реагував по-філософськи: «*Чорний* – то *Чорний*. Аби лише не п'яниця, не брехун, а чорним може бути будь-хто... Котра дівчина не буде мене любити за те, що я чорний, нехай за мене не йде» [Ю.Ч., с. 106]. Таке сприйняття є черговим підтвердженням, що прізвиська для села – звична річ, образливими були прізвиська сороміцькі, лайливі чи брехливі. Прізвиська без пейоративної семантики ставали промовистими, а інколи навіть родовими. Внутрішній світ *Юри* так і залишився для односельчан незрозумілим, таємничим, *чорною* плямою: «Шістдесят і чотири роки *Юрового* співжиття із односельчанами (не рахуючи близького сусіду Заднього, котрий знав його ліпше), були одним нескінченим непорозумінням» [Ю.Ч., с. 90].

Прізвище *Чорний* та численні його варіанти *Чорней, Чорній, Чорниш Чорнаш, Чорнета, Чорник, Чорніля* та ін. є давніми і поширеними на Закарпатті. П. Чучка виводить давність цього прізвища з XVII ст. і поширення у шести районах [10, с. 611]. Ю. Станинцю як священику, цілком ймовірно, це прізвище було відоме, проте письменник художньо (створює спеціальний епізод) вмотивовує онім *Чорний* як неофіційну назву, що стало засобом індивідуалізації героя. До того ж, для Закарпаття прикметник *чорний* є характерним у складі власних назв різних населених пунктів та географічних об'єктів: *Усть-Чорна, Чорна Тиса, Чорний Потік, Чорноголова, Чорнотисово*.

Характеристична функція ЛХА *Чорний* стала вагомою частиною образу головного героя. Наповнення власної назви характеристичним значенням відбувається різними способами, в першу чергу все залежить від таланту, майстерності та ерудиції письменника. Значну роль у творенні характеристичності відіграє доантропонімійна семантика ЛХА – лексичне значення або сукупність значень твірного слова. Ю. Станинець вдало обіграє різні значення прикметника *чорний*: для селян *Юра* залишився *Чорним* через мовчазну, похмуру вдачу, замкнутість у собі. Самотність і одноосібну боротьбу з проблемами, вірність пам'яті померлої дружини люди розуміли як зв'язок з нечистою силою: «Усі чоловіки, у яких померли жони, скоріше чи пізніше женяться, а цей не хоче! Чому? – шушукали на всіх перехрестях кандидатки у *Юрові* газдині... Бо він дворушник. Він і далі живе з своєю першою жінкою. Не боїться її... За те він не хоче ні з ким мати діло, за те він так мало з людьми говорить; за те він не хоче женитися. Бо... він «нечистий чоловік...» [Ю.Ч., с. 203]. Переносне значення слова *чорний* – «властивий злісній, низькій, підступній людині: сумління чорне, чорні уста, чорна совість, чорна душа, чорна злість, чорна невдячність, чорна злоба, чорна справа», «який не викликає схвалення; поганій, негативний, ганебний: чорна, чорна пляма (те, що ганьбить, плямує чию-небудь репутацію)»; «чарівницький, чаклунський, пов'язаний з нечистою силою» [СУМ 11, с. 352]. Однак насправді це була дуже світла людина: «Він сам [Юра Чорний] деколи згадував, що за все життя лише раз

був битим, раз стояв перед судом, пару разів, живучи-будучи, був маленько підпитим (але п'яним ніколи!). А головне ні з ким не сварився. Те, що він тягався з братом на межах, не вважав за сваду, а за «правдовання», за оборону своїх законних прав» [Ю.Ч., с. 90].

Ю. Станинець поступово протягом усього твору розкриває і увиразнює доантропонімійну семантику прізвиська *Чорний*. Крім негативних, відразливих, страхітливих конотацій, прикметник *чорний* має і позитивний спектр асоціацій – колір елегантності, стриманості, важкої клопіткої праці, глибокої журби. Пряме значення слова *чорний* – «кольору сажі, вугілля, найтемніший; протилежне білий: чорна туш, в чорному елегантному костюмі»; у народно-поетичному мовленні вживається як постійний епітет до деяких назв: чорні брови, чорна земля (після зими, чорнозем), чорні запрацьовані руки [СУМ 11, с. 352]. Переносні значення – «важкий, безпросвітний, безрадісний: чорна доля, чорна туга, чорні думи, чорний жах, чорна безнадія, чорна гризота, чорна жура, чорний лист (погані новини), чорна година, чорні дні, чорний день (скрутний час, нестатки, бідність), чорні злидні» [СУМ 11, с. 352]. Боротьба за правду забрала у *Юри Чорного* все: здоров'я, силу, найдорожчих у світі людей – маму і дружину. Однак правда для *Юри Чорного* була понад усе. Він залишився вірним правді навіть в останні самотні хвилини свого життя. Помираючи, одну частку своєї землі він заповів церкві на Службу Божу за упокій душі Марії, Василяни, Юри, іншу тому, «кому закон приписує» – зрадливому братові.

Ю. Станинець епізод за епізодом, доповнюючи лаконічними, але глибокими роздумами підводить героя до досягнення правди життя, до досягнення християнської моралі, а читача до об'єктивного розуміння прізвиська *Чорний*: чорне тіло в свої обійми прийме чорна земля, а душа, чиста, правдолюбна і незрадлива, полине до Бога.

Служити Богові, людям стало внутрішньою потребою Ю. Станинця, життєвою місією, яка «б'ючись у його розпалених грудях, закипаючи в зболеному серці, виривалася у світ у словесному витворі – художніх образах сільських філософів, крилатих реченнях і вагомих думках, закрученому сюжеті й авторських відгуках...» [6, с. 54]. Для називання жіночого персонажа автор обирає закарпатський іменний варіант *Василина* з емоційними зменшено-пестливими варіантами *Василинка*, *Циля*, *Цилька*. Образ дружини Юри Чорного змальовано теплими і ніжними словами: *Василина* чуйна, працьовита, терпляча і вірна дружина. Ю. Станинець неодноразово описує, яка вона дбайлива господиня. Можливо, не випадково письменник обрав для головної героїні ім'я *Василина*. Відома закарпатська поетеса з псевдонімом Миколая Божук мала справжнє ім'я *Василина* і була першим коханням Ю. Станинця. П. Чучка визначає ім'я *Василина* як одне з найпоширеніших і найпопулярніших на Закарпатті станом на 1965 рік [9, с. 50–52]. У словнику говірки села Сокирниця знаходимо демінутивні жіночі і чоловічі варіанти *Циля*, *Цилька* і *Цильо*, *Цилько*, що також свідчить про популярність імен *Василина*, *Василь* та їх зменшено-пестливих варіантів [8, с. 408]. Варіантом *Цилько* письменник наділив і одного з епізодичних персонажів – маленького сільського хлопчика.

Національно-регіональну значущість мають ЛХА і інших персонажів: андроніми *Пилипцяня*, *Гримутиха*, *Ігнатиха*, відіменні прізвища на -ець *Пилипець*, *Гаврилець*, *Мотринець*, прізвища на -ук *Максимчук*, *Волощук*, відапелятивного походження *Смерека*, *Дуб*, *Гримут*, *Гошар*, описові конструкції *Петро Лукачів (син Лукача)*, *Іван Терпаків (син Терпака)*, *Василь Поповичів (син Поповича)*. Всі прізвища повісті є типовими для прізвищ закарпатських українців. За даними історико-етимологічного словника прізвищ П. Чучки можемо стверджувати, що прізвища *Гаврилець* [10, с. 129], *Мотринець* [10, с. 399], *Пилипець* [10, с. 446], *Волощук* [10, с. 124], *Дуб* [10, с. 212], *Гримут* [10, с. 160], *Смерека* [10, с. 524], *Лукач* [10, с. 347], *Попович* [10, с. 463], *Терпак* [10, с. 549] були поширеними на Тячівщині і Хустщині, де жив Ю. Станинець. Це свідчить про прагнення Ю. Станинця наділити художні образи закарпатців правдоподібними назвами і цим увиразнити національно-регіональний колорит твору. Для деяких назв письменник зберіг яскраві діалектні фонетичні і словотворчі особливості: *Гримут* – укаючий відповідник прізвища *Гриміт*, представлений в укаючих

говорах Марамороша [10, с. 160]; типовий для закарпатських андронімів суфікс –ан-я (*Пилицяня*) [9, с. 210].

Прізвища *Гошар* у словнику П. Чучки не зафіксовано, натомість є *Гошар* – фонетичний варіант від *Горшар* з первісним значенням «гончар» [10, с. 157].

Прізвище *Дуб* у тексті повісті набуло інформаційно-оцінної значущості: персонаж з прізвищем *Дуб* – «кирон на все село», найкращий бригадир на лісорозробках: «Через його [Дуба] руки вже стільки бокорів пропливло Тисою, що ними загатив би всю долину від Велятинських гір до Хустського замку» [Ю.Ч., с. 171]. ЛХА *Смерека* і *Дуб* у межах антропонімійного простору твору вказують на основний карпатський промисел на початку ХХ ст. – бокори, спав дерева.

Лінгвістичний аналіз літературно-художнього антропонімікону повісті «Юра Чорний» дає змогу зробити наступні висновки:

1. Ю. Станинець збагатив український літературно-художній антропонімікон колоритними варіантами імен: *Юра* – *Юрко*; *Василина* – *Василинка*, *Циля*, *Цилька*, *Василь* – *Цильо*, *Цилько* («Юра Чорний»).

2. Створив ЛХА, який можна вважати неологізмом – *Чорний*.

3. Сформував антропонімійний простір повісті як складову частину українського антропонімікону, зберігши при цьому типові діалектні ознаки.

4. Літературно-художній антропонімікон повісті «Юра Чорний» засвідчує принципи творення нової української літературно-художньої антропонімії у мові художніх творів закарпатських письменників.

ЛІТЕРАТУРА

- Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої 1. антропонімії ХІХ–ХХ ст. / Л. О. Белей. – Ужгород, 1995. – 119 с.
2. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії / Л. О. Белей. – Ужгород, 2002. – 175 с.
3. Белей Л. О. Ім'я дитини в українській родині / Л. О. Белей. – Харків: Фоліо, 2011. – 283 с.
4. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика: Збірник статей / Ю. О. Карпенко. – Одеса: Астропринт, 2008. – 328 с.
5. Лавер О. В. Антропонімікон у повістях Г. Хоткевича «Камінна душа» і «Довбуш» як образок до історії Гуцульщини / О. В. Лавер // У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі / Ін-т укр. мови НАН України: упорядн.: Г. В. Воронич. – К.: КММ, 2011. – С. 116–122.
6. Ребрик Н. «...Платити мені маєте не сріблом-злотом, а такими почуттями до мене у ваших серцях при читанні цієї книжки, які я мав до вас, коли цю книжку писав...» / Н. Ребрик // Ю. І. Станинець. Червона йонатаночка: Вибрані твори. – Ужгород: Гражда, 2011. – С. 3–82.
7. Ребрик Н. Й. «...Материк добірної Станинцевої прози...». Життя і творчість Ю. Станинця / Н. Й. Ребрик // Н. Й. Ребрик. Люби своє: Апологія чину. Літературознавчі статті. – Ужгород: Гражда, 2011. – С. 190–223.
8. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
9. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття / П. П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 671 с.
10. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 704 + XLVIII с.

СКОРОЧЕННЯ

СУМ – Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 11.

Ю.Ч. – Юра Чорний // Станинець Ю. І. Червона йонатаночка: Вибрані твори / Передмова Наталії Ребрик. – Ужгород: Гражда, 2011. – 640 с.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2017 р.